

ЛІНА КОСТЕНКО І ЛЕСЯ УКРАЇНКА: ТРАДИЦІЯ, КОНТЕКСТ, ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ

Українська художня ментальність, вічний порив *ins Blau*, властивий національному Духу, чи не найкраще прийняли образ Деміурга (з великої літери), ім'я і зовнішність яким віддали дві великі жінки України – Леся Українка і Ліна Костенко, які сприймаються як парафраз, як константи всесвіту нашої душі.

«Народ шукає в геніях себе». Як для українського народу, ця максима Ліни Костенко – свята правда, бо таки шукав, шукає (самоідентифікується і самовиражається) і, мабуть, шукатиме себе в світі через геніїв. І передусім – світочів культури, бо тільки культура має нетьмяніючий вираз національного обличчя, зберігає гуманітарну ауру захищеною, бо «сама література й мистецтво дарують безсмертя, бо тривають у часі» [1, 11], бо рятують суспільство від варваризації, коли настає «характерна втрата шляхетності в почуттях, у критеріях, у полеміці» [1, 23] і відбувається десакралізація святинь на користь профанного і геддлярського світу. Але культура це ще і духомовлення.

Дивовижне співзвуччя творчості Лесі Українки і Ліни Костенко, наче й немає між ними часової відстані, особлива духовна спорідненість і водночас незалежність власного художнього світу говорять про європейський тип митця, який укоренився в українській літературі як зразок універсального письменника, що, виходячи зі світової традиції, ставав самобутньою мистецькою школою, а своїми відкриттями – нетанучими скульптурами – вписувався у подальший культурний рух. Блискуче знання національної та світової історії і культури, ерудиція, талант науковця, помножені на духовний досвід людства, дар відчувати і володіти Словом, у власній творчості оберталися в Храм Поезії, в якому «кожне окреме слово відповідає мистецтву, притому не тільки за своїми стихіями, а й за способом їх поєднання» [2, 48]. Леся Українка і Ліна Костенко – це спорідненість високого, це випереджаючий рух, який є свідченням правомірності думки Юрія Шереха: «Світ має чого повчитися у України. Світ іде тією дорогою, якою пройшла Україна» [3, 405]. І художні відкриття Лесі Українки як традиція і контекст, що вимальовують на тлі су-

часної української літератури профіль однієї з найвидатніших мисткинь ХХ в., – яскраве тому свідчення. Тим більше, що між двома поетесами провадиться «нескінчена розмова», той постійний діалог, котрий стає мостом для прийдешнього, для культурного розвитку України у ХХІ столітті і завжди, поки існуватиме українська культура в світовому контексті.

Можливості і форми творчого діалогу зумовлено не тільки тим, що Ліна Костенко повноцінно успадкувала і засвоїла материк на ймення Леся Українка і пішла вглиб її поетичної країни, але й породжено методологією виключного розуміння і пієтетного ставлення до всіх духовних надбань великої попередниці. Окрім універсального закону інтертекстуальності як естетичного принципу літератури, тут спрацьовують внутрішні потреби творчої індивідуальності поставити такий оптичний приціл, щоб можна було якнайповніше виразити своє творче кредо. Так, Ліна Костенко як науковець демонструє своє прекрасне знання Лесі Українки без політики, без усіх тих інтерпретаційних нашарувань і фальсифікацій, яким піддавалася її творчість. І праця «Геній в умовах заблокованої культури», і «Геній, що йшов сходами гігантів», і «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала», і «Історична патогенеза української драми» – це такі наукові студії, в яких не тільки вжите ключове слово *геній* стосовно Лесі Українки і пояснене на теоретичному рівні термінологічне його значення. Це дослідження, які «виводять зубожену галузь «персонального» літературознавства на захопливі висоти справді наукового пізнання, сучасного потрактування Лесі Українки. Коли Бог обдаровує великим талантом, Достойник стає усемогутнім» [4, 4]. Прикметно, як на зустрічі з львів'янами Л. Костенко розповідала, що спонукало її взятися за цю справу: «Побачила, що наші літературознавці спляплюжили творчість Лесі Українки». Майже безконечному цитуванню підлягають диковинні фальсифікації, криводушні перетлумачення, лукаво-ниці нав'язування ніяк не властивого Лесі Українці, німічні – одне гірше другого – опрощення її глибинної думки, буяння патріотичної снаги, вікової далекосягlosti образних формувань» [4, 4].

Трактуючи епохальність Лесі Українки в контексті культурного поступу і національної ідеї, Л. Костенко, глибоко пояснила, куди йде геній України, виходячи із теорії Канта про ймовірні його шляхи: в корінь, крону, цвіт чи плід. В українському варіанті – в прірву або «струсять на чужій межі – і вийде Гоголь» [5, 4]. «В заблоко-

ваній культурі письменник підлягає деформаціям, часом непоправним. Геній має більшу відпорність, здатен до більшого протистояння, але й він відкоригований епохою, обставинами, причетний до нації та її тяжких, але генетично запрограмованих проблем. Куди ж би поділася Леся Українка від проблем своєї нації, проблем вже часом нецікавих і невідомих світові. Геній, як і негеній, автоматично отримує у спадок цілий комплекс проблем, в які він запрягається і його запрягають. Отже, вже відразу комплекс запряженості. Який український геній був вільний, дух якого українського генія міг творити через свободу?» [5, 4]. Український геній, як слушно твердить сучасна поетеса і дослідниця, «мав не тільки світові пояснювати свій народ, він часом повинен пояснювати народів самого себе. Бо ж, як відомо, цей народ, в силу історичних причин, то спить, то прокидається, а що робити генію? У нього завжди безсоння. Не даремно Лесю Українку переслідувало видиво кам'яної пустелі. Камінь мав обриси сплячого раба, і вона надіялась, що той раб пробудиться, камінь ворухнеться, коли той замордований Орфей подужає піднести сопілку до вуст» [5, 4]. Не можна не погодитися з думкою Л. Костенко, що «самотність українського письменника нелюдська. Зокрема, – самотність Лесі Українки» [5]. Звідси така сильна творча енергія, спрямована на художнє осмислення трагізму сфальсифікованої історії власної країни, відходу від кон'юнктури сучасного моменту в світ вічних цінностей. Ось чому в пошуках національної ідеї і відкритті патріотичних мотивів у всій всеосяжності варіацій був своєрідний вихід слова Лесі Українки у високе небо духовності.

Л. Костенко тому демонструє такий високий ефект розуміння генія Лесі Українки, бо сама скористала з її прориву за межі запряженості і по-своєму здійснила вихід слова, ставши новітнім неокласиком, будучи близькою за інтелектуальністю і душевною організацією, за виключною працездатністю і зосередженістю на своєму мистецькому горінні і нелюдською самотністю українського письменника. Ліна Костенко вслід за своєю великою попередницею йде «за часом, як за плугом». І могла б по-іншому на словесному рівні, але за суттю те саме сказати про принцип мистецького самоспалення і самозречення, який охарактеризувала Леся Українка у листі до А. Кримського (від 6 червня 1912 р.), висловивши його як своєрідне вербальне мотто: «Ох, я й так починаю боятись за себе, щось дуже я вже розписалась останнього часу! І все так якось шалено, з безсонням, з маніакальним станом душі, до вичерпання думки, до

виснаження сили фізичної. Чи так же можна витримати довго, та ще й в моїх літах, з моїм здоров'ям?» [6, 397]. Звісно, як гіперболу можна сприйняти вислів про «маніакальний стан душі і вичерпання думки», але в усьому іншому автокоментар блискуче висвітлює тип національно свідомого митця, що дбає про здоров'я нації і прорив у світовий культурний простір. І в цьому творчому кредо і письменницькому подвижництві Леся Українка і Ліна Костенко – посестри, користуючись одним образом з поеми «Віла – посестра», які посестрилися на ґрунті української та світової культури.

Отже, духовна близькість, яка лежить на поверхні аналізу форм діалогу поетес, представлена в референтній зоні їх спілкування, що актуалізує здобутки української літератури на ниві питомого пошуку, спрямованого до себе і в світ планетарної культури. Але це лише одна грань перетину письменницьких доль, на горизонтах якого проглядає і вся історія української культури в її вершинах і низинах, в усьому комплексі творчих інтенцій. Та є ще інші форми діалогу – кодова й інтертекстуальна, що так само свідчать про близькість творчих натур і високої культури слова, їм притаманних.

Те, що лежить на поверхні текстів – у референтній зоні, – чи не найбільше витлумачено, хоч і не вичерпно. Реінтерпретація зі столітньої відстані топіки як системи мотивів, їх оригінального мистецького озвучення і відлуння, трактування дражливих національних філософії і світорозуміння, неповторність мистецьких зацікавлень Лесі Українки – актуальна наукова проблема, яка здається, найкраще вирішується, коли до неї підійти з погляду продуктивності новаторської обробки і розвитку традиційного поля, по-перше, контекстуального забезпечення творчості, по-друге, і художньої своєрідності, по-третє, в яких сходяться вертикальні і горизонтальні (діахронічні і синхронічні) лінії естетичної динаміки, що й породжують пасіонарні постаті в історії будь-якої культури. І в цьому сенсі Леся Українка і Ліна Костенко чи не найближчі, хоч і нетотожні величини, які досягли природності духововлення і змодельовали у власній творчості безмір історії світу, його онтологічних вимірів в індивідуальному бутті ліричного «я».

У взаємодії художніх світів українських поетес традиція і модернізм постають не як *або-або*, а як *i-i*, в підтексті яких органічно спрацьовують закони мистецького поступу, які Юрій Шерех охарактеризував так: І. «Мистецтво не тільки гра, але мистецтво, звичайно, і гра. І коли щось стає нам занадто звичним, ми хочемо уск-

ладнення. Новаторство з'являється насамперед як законне, нормальне ускладнення» [7, 678]. «Бачення світу змінюється. і змінюється наше бажання пізнати світ і відбити його. Воно ніколи не буде адекватне, але в натурі людини і в натурі мистецтва – бажання йти так глибоко, як тільки можна. Це є друга причина новаторства, і це тому всяка історія літератури складається з безперестанних хвиль новаторства, що набігають на старе і його змивають» [7, 679] (Підкреслення моє. – В. С.).

Отже, бажання йти складним шляхом так глибоко, як тільки можна, і визначило духовний спектр творчості Лесі Українки і Ліни Костенко, піднесення нових хвиль у культурі України на межі ХІХ та ХХ в. та на грані тисячоліть. І саме вони створюють «мислительний простір сьогодення» (за Р. Бартом), в якому тільки і можлива національна культура як постійне самовідтворення й самооновлення в діалозі – інакше голоси їх мовців глухнуть на місці, не маючи де «зрезонувати» [Див. 8]. Своєю музою кожна з них додала снаги до виходу українського Слова з кіл заблокованості у широкий світ вічних змагань людини за гідне життя, за високу духовність.

Як це здійснювала Леся Українка, з феноменологічного і психоаналітичного погляду пояснили філософ Степан Тудор у праці «Вихід слова. Єврейські мотиви в творчості Лесі Українки» та Ліна Костенко в дослідженні «Геній в умовах заблокованої культури». Так, один із способів Лесиного розширення мислительного простору України Степан Тудор аргументував так: «А ось третій Вихід, далекий від банальності: що «українка», що Леся Українка. Це було скоріше сумне і горде проголошення факту: вона була майже єдиною справжньою Українкою у своєму широкому класовому і літературному середовищі. Всі ровесники цього її середовища були вихованцями російської школи, виносили з неї російську мову як повсякденну природну форму свого мислення, сприймали російську культуру як звичайний зміст свого психічного віддиху. Коли ж побічними, уривчастими, як правило, підземними шляхами доходила до них національна свідомість, то часто поставали типи половинчаті, нерідко напівкомічні ідеологічні зліпки, трагічні плоди асиміляційного осмосу загарбницької культури... І з цього погляду Леся Українка була тепличною рослиною: виростала і дозрівала в родинному оточенні, майже повністю ізольована від впливів російської школи в суто українських, зрештою чисто демократичних родинних традиціях Косачів і Драгоманових, плеканих з літературною вразливістю. Українська мова була для неї єдиною природною

формою мислення і вислову, позбавленою всякої афектації і сценічності, українська культура – природним змістом її психічного віддиху» [9, 378].

Цілісність природи, максималістська відданість сродній праці над Словом, що «сходить кров'ю, закуте в срібний панцир «(Степан Тудор) як всеосяжний власний образ поетичної творчості Лесі Українки, мають місце і в художній природі та життєвій долі нашої сучасниці, бо її «душа скарби прадавні стереже», як про це сказано в поезії:

«І дощ, і сніг, і віхола, і вітер.
Високовольтна лінія Голгоф.
На біле поле гайвороння літер
впаде як хмари, цілі хмари строф.
Нове століття вже на видноколі,
і час новітню створює красу.
А ритми мчать – як вершники у полі.
А рима віршам запліта косу.

І в епіцентрі логіки і стресу,
де все змішалось – рідне і чуже,
цінує розум вигуки прогресу,
душа скарби прадавні стереже» [10, 21].

«Ірраціональний характер мистецького самовираження Лесі Українки» (М. Жулинський) не суперечив інтелектуальному й елітарному типу творчості. Про ірраціональність як властивість творчого процесу Ліни Костенко нічого невідомо, бо поетеса не схильна до сповіді, листування закрите, принаймні, в референтній зоні її поезії це аж ніяк не проглядає, хоч у підтексті є сліди «спонтанних спалахів образної уяви, ті єднальні, синтезні вияви гармонійного вираження підсвідомого, символічного і логічного, раціонального»... [11, 1]. До поетичного хисту Ліни Костенко прикладаються Лесині слова про Аду Негрі: «Вона не грається віршем, – він в неї або крик, або стріла... Поетеса різких контурів і цільних тонів. Синтез значно переважає в неї над аналізом. Вона не шукає фактів для ілюстрації своїх ідей, – навпаки, факти, що вразили її, збуджують раптово її думки і почуття. Вона не ганяється за новими враженнями, кожному почуттю, що охопило її, віддається пристрасно, самовіддано. Всі її поезії сповнені цієї сили і несокрушимої енергії, цієї впевненості, що базується на суворому досвіді. Настрій завжди серйозний, часто навіть строгий» [12, 29].

У кодовій сфері творчості Лесі Українки і Ліни Костенко важливу роль відіграє символіка поспіль з лінгвістичними та етикетичними засобами, як і прийомами умовності, іронічності письма, що накладаються на жанрові моделі творів.

Конвергенцією художніх відкриттів слід назвати досягнуте в жанрі драматичної поеми, право на життя якій у світовій літературі дала саме Леся Українка своїм доробком у творах маргінального типу, та розвинула Ліна Костенко у «Скіфській Одиссеї», «Сніг у Флоренції», «Думі про братів неазовських». Естетично ефективною виявилася і праця авторки історичних віршованих романів у сфері злиття можливостей трьох родів літератури – епосу, лірики і драми – злиття історії, філософії і поезії, що найповніше виражає поліфонізм авторської концепції людини і світу. Варіанти жанрів-гібридів складають значну частку в структурі текстів Л. Костенко і відзначаються модифікаційними формами, серед яких поема-балада і драматична поема з вагомим елементом історико-героїчної народнопоетичної думи, оновлених і осучаснених неоміфологічною поетикою та фольклорними й культурологічними алюзіями. В результаті виходить взаємодія не тільки різних часово-просторових і проблемних полюсів, а складне співвідношення різних точок зору на художній об'єкт – історію України – і контрастних ліній розповіді про неї, що призводить до колажної, на перший погляд, структури тексту, яка, зрештою, обертається універсальною моделлю життя людського духу.

Своє звернення до жанру драматичної поеми Ліна Костенко оносередковано пояснила, проаналізувавши творчий подвиг Лесі Українки, яка за останні 12 років свого мученицького життя «написала близько двадцяти драматичних поем – грандіозний поетичний масив у найпотужніших регістрах трагедії, – не знаю, якому ще поетові це було б під силу [13, 182]. Психологічна спонука – поглиблення трагічного світовідчуття. «Якщо розуміти трагічність світовідчуття не лише як зверхчуттєву реакцію на світ, взагалі властиву поетам, а і як дар відчуті і замкнути на собі безмірність світових трагедій, – дар, притаманний поетам великим. Бо вони завжди історики і біографи народу, і саме вони здійснюють зв'язок з іншими народами і віками, а часом навіть і народу з самим собою» [13, 182].

Хіба це не глибинне проникнення в психологію творчості попередниці, розмисел про сублімацію, з якої народжується поетичний дар? Хіба не гідний автокоментар до природи і таємниці народження художніх одкровень і образів? І хіба це не реактуалізація скарбу,

з якого сповна не скористалася українська культура, в якій «драматичні поеми Лесі Українки – явище феноменальне. За масштабом художнього мислення це явище рідкісне навіть у контексті найвищих досягнень світової літератури. І якби свого часу естетичні та громадянські імпульси були органічно сприйняті і творчо освоєні українським національним театром, то досі б цей театр явив світові істинно мистецьке обличчя» [12, 180].

У кодовій зоні текстів Лесі Українки і Ліни Костенко помітна така парадигмальна якість, як взаємопроникнення літератури і музики, словесної творчості і живопису, кінематографії (звідси яскравість візуальної метафори) і пластичних видів мистецтва, архітектурного стилю. Ці пошуки і здобутки оформилися в синестезійність поезиї, що дається взнаки на всіх рівнях художньої палітри, в якій поєднуються серйозний настрій і іронія, контраст високого і низького, протилежних інтонацій, регістрів та стилів, гра слів.

Як приклад – «Коректна ода ворогам» Л. Костенко, в якій іронічний ефект створюється за допомогою недоречних (згідно з канонами оди) лексем зі спортивного словника, м'яких, на позір, інтонацій, хвалебної й інтимно-довірливої тональності:

Мої кохані, милі вороги!
Я мушу вам оспівдитись в симпатії.
Якби було вас менше навкруги, –
Людина може вдаритись в апатію.
Мені смакує ваш ажіотаж.
Я вас ділю на види і на ранги.
Ви – мій щоденний, звичний мій тренаж,
Мої гантелі, турники і штанги.
Спортивна форма – гарне відчуття.
Марудна справа – жити без баталій.
Людина від спокійного життя
Жиріє серцем і втрачає талію.
Спасибі й вам, що ви не м'якуші.
Дрібнота будь не годна ворогами.
Якщо я маю біцепси душі –
То в результаті сутичок із вами.
Отож хвала вам!
Бережіть снагу.
І чемно попередить вас дозвольте:
Якщо мене ви й зігнете в дугу,
То ця дуга, напевно, буде вольтова [10, 150].

«Коректна ода ворогам» дисонує з «образом жанру», бо одичність заступається сатиричною інвективою і граціозно-грайливою епіграматичністю, що зрівноважені поблажливою тональністю, особливо жіночою чарівністю у звертанні до коханих, милих ворогів, що функціонують у ролі звичного тренажу, гантелей, турників і штанги.

Інтертекстуальність поезії Лесі Українки і Ліни Костенко – естетичний феномен, що пов'язаний і з культурологічним покликанням, і з ерудованістю мислителів, і з інтелектуальною проникливістю в природу речей, і з вмінням вести паритетний діалог, користуючись принципом «*semper tunc*», за яким відкриваються все нові перспективи мислі, які, за Михайлом Грушевським, відкривала українському громадянству Леся Українка і продовжує відкривати наша сучасниця. Щоб ці перспективи духовності не залишилися «трансцендентними», вони мають бути національно спожитими і використаними в усьому спектрі творчості і знань про неї, контекстуальному вимірі загальносвітових інтенцій, змін культурно-стилістичних епох, їх розвитку, до яких докладено багато зусиль і геніального обдарування, аби вони не пропали без сліду, не залишились на периферії мистецького поступу.

Так, на окремий літературознавчий сюжет заслуговує зіставлення двох творів української класики ХХ ст. – «Лісової пісні» Лесі Українки і віршованого роману «Чаруся Чурай» Ліни Костенко. І тут важлива діалогічність не тільки на рівні художнього осмислення проблеми духовних першооснов особистості і народу, розгорнутя Лесею Українкою і продовжене Ліною Костенко, але передусім вершинність вираження художньої своєрідності, прокладання нових русел у поезиї, що екстраполюють естетичну природу вітчизняної культури. Отже, Держава Слова і Лесі Українки, і Ліни Костенко збудована за правилами досконалості, що несуть до берегів розуму і серця багато духовної енергії, без якої стан особистісної і суспільної рівноваги просто-таки неможливі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костенко Ліна. Гуманітарна аура нації або Дефект головного дзеркала. – К., 1999.
2. Потебня Олександр. Естетика і поетика слова. – К., 1985.
3. Шерех Юрій. Зустрічі з Заходом // Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. – Харків, 1998. – Т. 1. – С. 390–423.

4. *Аврахов Григорій*. «Мені Петербург так само чужий, як і Відень.» // Леся Українка, якої не знаємо // ЛУ. – 1992. – 17 вересня. – С. 4.
5. *Костенко Ліна*. Геній в умовах заблокованої культури // ЛУ. – 1991. – 26 вересня. – С. 1–4.
6. *Українка Леся*. Зібрання творів: У 12 т. – К., 1979. – Т. 12.
7. *Шевельов Юрій*. Троє прощань і про те, що таке історія української літератури // Українське слово: У 4 кн. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття. – К., 2001. – Книга третя. – С. 675–679.
8. *Забужко Оксана*. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. – К., 1993.
9. *Тудор Степан*. Вихід слова. Єврейські мотиви в творчості Лесі Українки // Степан Тудор. Твори: В 2 т. – К., 1962. – Т. 2. – С. 364–385.
10. *Костенко Ліна*. Вибране. – К., 1989.
11. *Жулинський Микола*. Як розбудити розум, що заснув? // Українська мова та література. – 2001. – Число 6. – С. 1–2.
12. *Українка Леся*. Два напрямлення в новейшій італійській літературі (Ада Негре і д'Ануціо) // Леся Українка. Зібрання творів: У 12 т. – К., 1977. – Т. 8. – С. 26–61.
13. *Костенко Ліна*. Поет, що ішов сходами гігантів // Українське слово: У 4 кн. – К., 2001. – Книга перша. – С. 180–190.